

همنامی پاره‌ای از نقاشان

در میان مجموعه داران و آشنایان به نقاشی‌های ایرانی، دو استاد به نام «محمدزمان» از دوران شاه عباس دوم تا میانه‌های عصر فتحعلی‌شاه، نامبردار و شناخته شده بوده‌اند، یکی محمدزمان اول که از بزرگ‌ترین پیشگامان و بنیانگذاران تحول نقاشی صفوی «میناتور» به مکتب ایرانی سازی بوده و به سه گونه رقم، آثار خود را شناسنامه بخشیده است: «یا صاحب الزمان» «کمترین بندگان محمد زمان» و «محمد زمان». آثار این استاد متعلق به سال‌های ۱۰۷۰ تا ۱۱۲۰ ه. است.

دیگری «محمدزمان دوم» است که از اوایل دوره زنده‌ی تا اواسط عهد فتحعلی‌شاه آثاری به ظهور رسانده و سجع مهرش «یا صاحب الزمان» می‌باشد چنان که بر روی جلد قرآن نفیسی که متعلق به حقیر است و بانهایت ظرافت ساخته شده تاریخ ۱۲۲۲ ه. بارقم «یا صاحب الزمان» مشاهده می‌شود. گردآوردندگان و دستداران نقاشی برای قائل شدن تمایزی بین این دو نابغه نقاشی، اولی را به «محمد زمان» و دومی را به «آقا زمان» می‌شناخته‌اند و غیر ازین دو نگارگر، محمد زمان دیگری را که با سبک مخصوص خود مورد شناسایی بوده باشد سراغ نداشته و نمی‌شناخته‌اند.

آقای محمدعلی کریم‌زاده، هنرشناس و پژوهشگر پرکار نقاشی، در کتاب خود، از چند محمدزمان دیگر، نیز آثاری را معرفی می‌کند^۱ که رقم محمدزمان داشته‌اند، ولی با توجه به نبودن سبک خاصی در کارهای منسوب به آنان و با عنایت به عمل جعل تاریخ و رقم که پیوسته از جمله کجروی‌های معمول در آثار نقاشی بوده است وجود محمدزمان‌های متعدد را مَصْرَأ نمی‌توان باور داشت تا با کاوش‌ها و تحقیقات دیگر موضوع روشن‌تر گردد.

دیگر از نقاشان همزمان با پایانه‌های عصر صفویه نیز یکی محمدصادق است که با عبارت «یا صادق الوعد» و نگاره‌های خود رارقم می‌زده و نقاش دیگری به همین نام که از اوایل عهد نادری و زنده‌ی تا اوایل دوره فتحعلی‌شاه به آفرینش آثاری مشغول بوده است. آقا صادق دوم، شاگرد استاد نامدار «علی اشرف» بوده و دو گونه سجع مهر داشته است، یکی «یا صادق الوعد» و دیگر «صادق از لطف علی اشرف شد».

راقم این سطور قلمدان بسیار ممتازی نزدیکی از دوستان مجموعه‌دار دیده است که تصویر برادر آغا محمدخان را با همان تاریخ اوایل قاجار ساخته بود و رقم آن چنین بود: «صادق از لطف علی اشرف شد». این آقا صادق همان نگار آفرین معروف و گسترده‌دستی است که در بین نقاشان همزمان خود چهره‌اسطوره‌ای پیدا کرده و به عنوان استادی کم‌نظیر شناخته شده است. دلبستگان به نقاشی برای رفع اشتباه، محمدصادق اول را به عنوان «محمدصادق» و صادق دوم را به نام «آقا صادق» می‌شناخته‌اند که هنوز رسم بر این است.

علی اشرف، که از نگارگران بزرگ و گرانبایه ایران است شاگردان میرز دیگری غیر از آقا صادق نیز داشته که از آن جمله‌اند: «محمد باقر» با سه سجع مهر: «باقرالعلوم» و «باقر از لطف علی اشرف شد» و «کمترین محمدباقر» و نیز «محمد» بارقم «صنع محمد ز علی اشرفست» و پسر و شاگردش «رضا» بارقم «ز بعد علی اشرف آمد رضا».

۱. احوال و آثار نقاشان قدیم ایران (لندن، ۱۳۶۹)، ج ۲: ۷۲۷ به بعد.

نامبرداری علی اشرف هر چند در گل و پرنده سازی است و چهره پردازی کمتر کرده است، اما درین رشته نیز استادی زبردست است؛ او در یک قلمدان، جنگ چالدران را به تصویر کشیده که از ممتازترین قلمدان های جنگی ست و با رقم «از بعد محمد علی اشرفست» در مجموعه این جانب محفوظ است. وی شاگرد محمد علی فرزند محمد زمان و برادر اللهوردی افشار از نقاشان دوره نادری است.

تصویری که از جنگ «کرنال» همزمان با سلطنت آغامحمدخان در تالار عمارت چهلستون اصفهان کشیده شده و رقم «آقا صادق» را دارد نسبت به کارهای آقا صادق مشهور ضعیف است و چنان می نماید که از کارهای نوجوانی این استاد و یایکی از شاگردانش بوده باشد.

ع. ادیب برومند

جلد قرآن، کار محمد زمان دوم، با سجع مُبر: «یا صاحب الزمان سنه ۱۲۲۲». (مجموعه خصوصی ادیب برومند).